

روایات علوی در تفسیر کشف الأسرار میبیدی؛ موضوع شناسی و اعتبار سنجی

وحیده دهقانی فیروزآبادی^۱، یحیی میرحسینی^۲، زهرا هاشمی^۳

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۶/۸ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۶/۲۷)

چکیده

ابوالفضل رشیدالدین میبیدی، مفسر اهل سنت در سده ششم هجری، عمده اشتهارش به واسطه تفسیر «کشف الأسرار و عدة الأبرار» است. میبیدی در مواضع مختلف اثر خود، به روایات خاندان پیامبر ص بویژه حضرت علی ع اشاره و به اقوال و احوال آن حضرت، استناد و استشهاد می‌کند. بررسی این استنادات با توجه به مذهب وی، از اهمیت بسزایی برخوردار است. از این رو در این نوشتار، کوشش شده است به روش توصیفی - تحلیلی، ضمن استخراج استنادهای رشیدالدین میبیدی به حضرت علی ع، نخست از نظر موضوعی دسته‌بندی شود و آنگاه از حیث صحت‌سنجی، مورد واکاوی قرار گیرد. از نتایج مقاله باید به این موارد اشاره کرد: پربسامدترین موضوعات، روایاتی با درون‌مایه تفسیر لغوی و ادبی، سپس اعتقادی، عبادی و آنگاه اخلاقی هستند که بیش از همه در النوبة الثانية به ثبت آمده است. از نظر اصالت، بسیاری از روایات در متون حدیثی شیعه و سنی، محفوف به قرائن‌اند و می‌تواند مورد پذیرش قرار گیرد. اما دسته‌ای دیگر، نشانی از آنها در جوامع روایی یافت نمی‌شود. در کنار تعداد محدودی روایت که غیرهمسو با عقاید شیعیان است، بیشتر مرویات با دیدگاه شیعه امامیه، سازگار است.

کلید واژه‌ها: امام علی ع، حدیث، رشیدالدین میبیدی، کشف الأسرار و عدة الأبرار، موضوع‌شناسی، اعتبارسنجی.

۱. فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد رشته نهج البلاغه، دانشگاه میبد، میبد، ایران؛ V.Dehghani@meybod.ac.ir

۲. دانشیار علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران (نویسنده مسئول)؛ Mirhoseini@meybod.ac.ir

۳. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران؛ Hashemi@meybod.ac.ir

۱- بیان مسأله

«ابوالفضل احمد بن ابی سعد بن احمد بن مهریزد»، معروف به رشیدالدین میبیدی، نویسنده و مفسر قرآن، در نیمه اول قرن ششم است. مهمترین اثر وی تفسیر کشف الاسرار و عدة الابرار است که از نخستین تفاسیر کامل قرآن به زبان فارسی است. کشف الاسرار منبعی غنی از تفسیر، تأویل، معارف اسلامی و یکی از مهمترین متون ادبی و عرفانی به شمار می‌رود.

رشیدالدین در مواضع مختلف تفسیر خود، به روایات ائمه علیهم‌السلام به ویژه حضرت علی علیه‌السلام اشاره و به اقوال و احوال آن حضرت، استناد و استشهاد می‌کند. نکته درخور توجه آنکه در بسیاری از موارد، قول حضرت را بر قول سایر خلفا ترجیح داده و تنها در دو موضع، دیدگاه حضرت را نپذیرفته است. این مهم در عطف توجه به اینکه میبیدی از علمای عامه بوده و «در اصول پیرو طریقت اشعری و در فروع تابع مذهب شافعی بوده است» (صفا، ۱۲۱)، اهمیت شایان توجهی می‌یابد. از این‌رو، این پژوهش به دنبال استخراج اشارات میبیدی به روایات علوی؛ موضوع‌یابی و اعتبارسنجی آنهاست؛ اینکه چه موضوعات و مضامینی از آن حضرت در این تفسیر بازتاب داشته و این دسته از روایات تفسیری از منظر مذهب امامیه، چه جایگاهی دارد. نتایج این پژوهش می‌تواند افزون بر فایده تفسیری، پیشینه علاقه و گرایش ایرانیان به حضرت علی علیه‌السلام و باورهای شیعی را پیش از دوره صفویه نسب دهد.

شایان تذکر است که هرچند آثار متعددی درباره جایگاه حضرت علی علیه‌السلام و گاه به صورت مجموعی، همه اهل بیت علیهم‌السلام در کشف الاسرار به زیور طبع آراسته شده است؛ اما در

۱. از این شمار باید به این موارد اشاره کرد:

الف) کتب: «علی علیه‌السلام در تفسیر کشف الاسرار میبیدی» (ثروتیان و صدقی‌مهر، ۱۳۸۶)؛ «جلوه‌های تشیع در تفسیر کشف الاسرار» (رکتی، ۱۳۷۴)؛ «علی در کشف الاسرار» (مهدوی، ۱۳۹۵)؛ «جایگاه و مکتب اهل بیت علیهم‌السلام در تفسیر کشف الاسرار میبیدی» (امیری طلب، ۱۳۹۷)؛ «بهره کشف الاسرار از گفتار و کردار علی علیه‌السلام» (خاتمی، ۱۳۸۴). ۴-

هیچ یک از آثار، تحلیل و نقد، دسته‌بندی و آمایش آماري استناد به روایات علوی در تفسیر کشف الأسرار به صورت مبسوط کاویده نشده است؛ همچنین با در نظر گرفتن اهداف و سؤالاتی که این پژوهش درصدد پاسخگویی به آنهاست، می‌توان ادعا کرد تاکنون تحقیقی جامع با نقطه عزیمت‌های فوق به رشته تحریر درنیامده است.

۲- مقدمه

ذکر چند نکته مقدماتی برای پیشبرد هدف مقاله ضروری است.

۲-۱. ابوالفضل رشیدالدین و تفسیر کشف‌الاسرار

خواجه رشید از مفسران و عارفان قرن ششم هجری است، اما از زندگانی او اطلاعات دقیق و زیادی در دست نیست و نزد اکثر ارباب تراجم، مفسران و عرفا ناشناخته بوده است. در این میان به نظر می‌رسد، حاجی خلیفه، اولین کسی است که نام او را به عنوان یکی از مؤلفان آورده است. وی در کتاب کشف الظنون، واسطه این شناخت را تحفة الصلاة ملاحسین کاشفی سبزواری (واعظ) معرفی می‌کند (حاجی خلیفه، ۱۴۸۷/۲). هر چند محققین در نام و نسب رشیدالدین اختلاف نظر دارند (نک: جلالی پندری، ۱۰۵)؛ اما نام «احمد»، پربسامدترین نامی است که رشیدالدین را با آن می‌خوانند، همچنان که حاجی خلیفه به هنگام معرفی میبیدی، وی را با این نام یاد می‌کند^۱ (حاجی خلیفه، همان). با نظر به اشتهار رشیدالدین به «میبیدی» می‌توان حدس زد زادگاه او شهر میبید بوده است. افزون بر این، وجود واژه‌های بومی خطه میبید در متن این تفسیر، دلالت بر میبیدی

→ (ب) مقالات: «بازتاب سیمای امام علی علیه السلام در کشف‌الاسرار میبیدی» (مهدوی و گنابادی، ۱۳۹۲)؛ «نقد و بررسی مصادیق اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در تفسیر کشف‌الاسرار میبیدی» (ابراهیمی مهر و فرح بخش، ۱۳۹۷).
۱. کنیه «ابوالفضل» و لقب «رشیدالدین» نیز همواره ملازم نام میبیدی است؛ حتی در برخی موارد به جای نام اصلی ایسبب آمده است؛ از جمله در آغاز جلد پنجم این تفسیر آمده است: «الامام السعید رشیدالدین ابی الفضل بن ابی سعید بن احمد». فاکر میبیدی در این زمینه می‌نویسد: «به نظر می‌رسد که عنوان رشیدالدین ابتدا به عنوان یک لقب اعطایی مطرح بوده و پس از آن، اندک‌اندک جنبه علمیت به خود گرفته و جایگزین نام اصلی شده است» (فاکر میبیدی، ۶۷).

بودن رشیدالدین دارد. برای نمونه، ذیل آیه ۱۴ سوره سبأ، در ترجمه «ذَابَةُ الْأَرْضِ»، موریانه را با اصطلاح «ترده» یاد می‌کند (میبدی، ۱۱۸ / ۸). گفتنی است این واژه، تنها در یزد و کرمان به کار می‌رود (نک: دهخدا، ذیل واژه ترده) و حتی در خراسانی که برخی مدعی بودند میبدی از آنجاست، نیز این واژه استفاده نمی‌شود. کاربرد واژه‌های دیگر از جمله «پُشته» به معنای «باری که به پشت می‌گذارند» (میبدی، ۲۲۶/۱؛ ۴۲۹/۴)؛ «چم» به معنای «معروف» (همان، ج ۲، ص ۴۲۰)؛ «پس» به معنای «کم آمده، خوار» (همان، ۵۶۱/۳)؛ «کازی» به معنای «بلندی» (همان، ج ۸، ص ۴۸۸)؛ و بسیاری از کلمات دیگر به لهجه میبدی، به تقویت این نظریه کمک می‌کند (برای اطلاع بیشتر نک: ملک‌ثابت، ۱۵۱). افزون بر این موارد، وجود سنگ قبر برادر و دختر رشیدالدین در میبد یزد، آن هم با همان نام پدران و نیاکان که در آغاز دست‌نویس‌های کشف الاسرار آمده است و حتی وجود بنایی در میبد به نام سلطان رشید که به ادعای مردم میبد، متعلق به عارفی از قرن‌های گذشته به نام رشیدالدین است، نظریه میبدی بودن مفسر را بیش از پیش تقویت می‌کند (نک: افشار، ۸۵۸/۲).

با مطالعه تفسیر کشف الاسرار پافشاری میبدی به مذهب تسنن آشکار می‌گردد، چرا که در موارد زیادی، اهل سنت و جماعت را ستوده است (میبدی، ۲۵۱/۲ و ۵۶۲/۳ و ۶۰۵). همچنین خلفای اهل سنت را مورد مدح قرار داده و فضائل اغراق آمیزی را برای آنان ذکر می‌کند (همان، ۳۹۷/۱؛ ۷۰۳/۲ و ۷۱۳؛ ۷۹ / ۳؛ ۱۴۴/۴؛ ۲۳۸/۵ و ۳۲۰).

در فروع، میبدی پیرو شافعی است و در مسائل فقه به نقل آرای او توجه خاصی دارد. این ملاحظه در تفسیر کشف الاسرار نیز قابل رؤیت است، چرا که میبدی در بیان آیات الاحکام، ابتدا به نظر شافعی پرداخته و پس از آن به بیان دیدگاه‌های ابوحنیفه، مالک بن انس، احمد بن حنبل و اوزاعی اشاره می‌کند. (برای نمونه نک: همان، ۵۲۸ / ۱ و ۶۲۴-۶۲۵).

مهمترین اثر وی تفسیر کشف الاسرار و عدة الابرار است. این کتاب قدیمی‌ترین تفسیر فارسی و با رویکردی عرفانی در زمینه‌های دینی (تفسیر)، ادبی، عرفانی و تصوف بسیار با

ارزش و در بین متون کهن فارسی کم نظیر است. تألیف این کتاب ده سال پیش از درگذشت مؤلف و در اوایل سال ۵۲۰ هجری براساس تفسیر خواجه عبدالله انصاری (۳۹۶-۴۸۱) که - هم اکنون بصورت کامل در دست نیست - آغاز و در ده جلد نوشته شد. میبیدی، کشف الاسرار را در سه بخش تنظیم کرد؛ در بخش اول، ترجمه روان و سلیس به فارسی ارائه شده است؛ سپس در بخش دوم، سبب نزول آیه، تفسیر آن و همچنین احادیث مختلفی بیان می‌شود. در این قسمت از ذکر احکام و اخبار و آثار و نوادری که میان مفسران عامه شهرت داشته است، غفلت نشده است (صفا، ۹۳۱). در قسمت سوم، همان آیه از نظر عرفانی بررسی می‌شود. این بخش پر است از مطالب جذاب، اشعار و حکایات فارسی و عربی و تکه مناجات‌های کوتاه به سبک استادش، خواجه عبدالله (نک: میبیدی، ۲/۱). گفتنی است از منظر سیر شکل‌گیری تفاسیر عرفانی، کشف الاسرار را می‌توان مرز میان تفاسیر لغوی - عرفانی و تفاسیر عرفانی صرف برشمرد (ملک ثابت، ۱۴۵). همچنین می‌توان سیر جریان تفسیر قرآن تا سده ششم را در آن ملاحظه کرد؛ با این توضیح که نخستین سبک تفسیرنویسی، مشتمل بر مباحث لغوی بود؛ پس از آن، ظهور تفاسیر به مآثور یا نقلی و در نهایت تفاسیر به رأی یا عقلی. به همین ترتیب، میبیدی در نوبت اول از مباحث لغوی و ترجمه آیات پرده‌برداری کرده است؛ آنگاه در نوبت دوم با تکیه بر اقوال و روایات به بررسی وجوه مختلف آیات پرداخته و در نوبت سوم نیز از جنبه عرفانی، دست به تفسیر زده است.

۲-۲. دیدگاه میبیدی درباره اهل بیت علیهم‌السلام و مذهب شیعه

میبیدی میانه خوبی با اهل‌بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم دارد؛ چه آنکه در مقدمه اثر خویش به شیوه شیعیان، بر محمد و آل او صلوات می‌فرستد (میبیدی، ۱/۱؛ نیز نک: ۵۵۹/۱، ۸۵/۸). همچنین ذیل آیه «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيمًا» (الاحزاب، ۵۶) درود بر آل محمد را ضمیمه درود بر پیامبر نموده و چنین

می‌گوید: «این امری است مطلق که امت را فرمودند: به درود بر وی و سلام کردن بر وی. سلام آن است که مؤمنان در تشهد نماز می‌گویند: «السلام علیک ایها النبی و رحمة الله و برکاته». درود آن است که می‌گویند در آخر نماز که اللهم صلی علی محمد و آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و بارک علی محمد و علی آل محمد کما بارکت علی ابراهیم و آل ابراهیم انک حمید مجید» (همان، ۲۲/۹).

البته میبیدی در دیگر مواضع صلوات بر پیامبر ﷺ از ذکر «آل» خودداری می‌کند؛ اما با وجود این، عدم ذکر «صحبیه» قابل توجه و تأمل است؛ چیزی که مورد توجه عموم اهل سنت قرار دارد.

میبیدی همچنین حدود شش روایت از رسول اکرم ﷺ در مورد سفارش عترت و اهل بیت و فضیلت و محبت آنان و نفرین و لعنت بر تارکان حرمت آنان نقل کرده است (میبیدی، ۵۶۳/۱).^۱ همچنین به نقل از حضرت علی علیه السلام حب و بغض اهل بیت را کلید ورود به بهشت و جهنم معرفی می‌کند (نک: دهقانی، ۱۰۸). افزون بر این موارد به نقل از امام حسن علیه السلام در مورد نفرین قنبر (شانه به سر) بر دشمنان آل محمد یادآور گردیده است (میبیدی، ۱۹۰/۷).

افزون بر این، میبیدی در مواضع مختلفی از تفسیر خود، به منقبت حضرت علی علیه السلام پرداخته است. از جمله یکی از مهمترین فضایلی که میبیدی ذیل آیه ۶۷ سوره مائده «یا أَبَیْهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَیْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ...» در مورد علی علیه السلام به آن اشاره می‌کند، موضوع غدیر است (میبیدی، ۱۸۱/۹-۱۸۲). در جای دیگر نیز گرچه ولایت را برخلاف باور شیعیان تفسیر می‌کند، ولی اصل این موضوع را تأیید و بر آن تأکید می‌کند (همان، ۱۴۹/۳-۱۵۰). در ادامه در قالب چند روایت پی در پی، به چند مورد از فضایل علی علیه السلام اشاره می‌کند (همان).

۱. همچنین نک: میبیدی، ۴۶۰/۲؛ ۵/۱۹۸-۲۶۳؛ ۲۳/۹؛ ۴۱۴؛ ۱۰، ۴۹۸.

اختصاص تأویل آیه ۵۵ سوره مائده^۱ به حضرت علی^{علیه السلام} و اشاره به داستان گدا و انگشتری حضرت^{علیه السلام} (همان، ۱۵۲/۳).^۲ اشاره به انفاق حضرت علی^{علیه السلام} ذیل آیه ۲۷۴ سوره بقره^۳ (میبیدی، ۷۴۶/۱)، یادکرد پرچمداری حضرت علی^{علیه السلام} در جنگ خیبر (همان، ۱۴۹/۳)، معرفی حضرت علی^{علیه السلام} به عنوان اولین چهار نفری که وارد بهشت می‌شوند و قائل شدن مقام عصمت به ایسب (همان، ۲۳/۹)، اشاره به ماجرای شب لیله المبیّت و مباحث خداوند بر او (همان، ۵۵۴/۱) و توجه به وجود علی^{علیه السلام} در ماجرای مباحثه (همان، ۱۵۱/۲ و ۱۵۲) از دیگر ویژگی‌های این تفسیر به شمار می‌رود.

همچنین در بعضی از مواقع نیز به شکل حماسی و با شیوه ادبی بسیار زیبا به مدح و ستایش ایسب پرداخته است (نک: همان، ۱۵۰/۳ و ۱۵۱).^۴ در جای دیگر نیز علی^{علیه السلام} را با عنوان «علی شیر خدا» یاد نموده است (همان، ۶۳/۴).

نکته بسیار مهم دیگری آنکه تا جایی که نویسندگان جستجو کرده‌اند، میبیدی تنها در دو مورد، نظر خود را بر نظر حضرت علی^{علیه السلام} ترجیح داده است (نک: ادامه مقاله) و در سایر موارد، بر نظر علی^{علیه السلام} تأکید کرده و آن را همان نظر خود و صحیح‌ترین نظر، ذکر کرده است. نکته حائز اهمیت دیگر، نحوه یادکرد حضرت علی^{علیه السلام} است؛ او از ایسب به علی مرتضی (همان، ۶۶۲/۱)، امیرالمؤمنین علی (برای نمونه نک: همان، ۱۳/۱، ۴۳، ۳۱۶) و

۱. «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ».

۲. این در حالی است که مفسری همچون عبدالله دینوری (د ۳۰۸ ق)، سبب نزول را ابوبکر و اصحابش دانسته است (نک: دینوری، ۱۴۲۴، ج ۱، ص ۲۰۱). برخی تفاسیر عرفانی پیش و پس از کشف الأسرار نیز هیچ اشاره‌ای به حضرت نکرده‌اند (برای نمونه، نک: تستری، ۵۸/۱؛ قشیری، ۴۳۳/۱؛ روزبهان بقلی، ۳۱۹/۱). ثعلبی که میبیدی بسیار از آن استفاده کرده نیز در کنار یادکرد حضرت علی^{علیه السلام}، به دیدگاهی که سبب نزول را ابوبکر می‌داند نیز اشاره کرده است (ثعلبی، ۸۱/۴). پس صرفاً اشاره میبیدی به حضرت علی^{علیه السلام}، شایان توجه است.

۳. «الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ».

۴. «علی مرتضی این عم مصطفی شوهر خاتون قیامت فاطمه زهرا که خلافت را حارس بود، و اولیا را صدر و پدر بود چنان که نبوت بمصطفی ختم کردند خلافت خلفاء راشدین بوی ختم کردند. خاتمت نبوت و خاتمت خلافت هر دو بهم از آدم بمیراث همی آمد عصرا بعد عصر، تا بعهد دولت مصطفی خاتمت نبوت بمیراث بمصطفی رسید، و خاتمت خلافت بعلی مرتضی رسید. رقیب عصمت و نبوت بود، عنصر علم و حکمت بود، اخلاص و صدق و یقین و توکل و تقوی و ورع شعار و دثار وی بود، حیدر کرار بود، صاحب ذو الفقار بود، سید مهاجر و انصار بود».

علی بن ابی طالب کرم الله وجهه (همان، ۲۱/۱۰) یاد کرده است. همچنین از القاب حماسی همچون علی شیر خدا (همان، ۶۳/۴) و حیدر کرار (همان، ۷۵۸/۲؛ ۱۵۱/۳) استفاده کرده است. نکته قابل تأمل آنکه از بین این القاب، بسامد لقب «امیرالمؤمنین علی» بیش از موارد دیگر است (برای نمونه، نک: همان، ۱۳/۱، ۱۹، ۴۳، ۳۱۶، ۴۳۷، ۴۶۶، ۴۷۳، ۴۸۹، ۴۹۶). در حالی که میبیدی برخلاف عملکرد اهل سنت، دیگر خلفا را بدین نام مزین نکرده است^۱ (جز آنجا که در حال نقل قول از دیگران بوده است).

میبیدی، علاوه بر ذکر منقبت حضرت علی علیه السلام به فضائل دیگر ائمه علیهم السلام نیز اشاره کرده است. از جمله سه خبر در فضایل حضرت فاطمه (س) (همان، ۹۹/۲ و ۱۰۲؛ ۱۹۸/۵ و ۲۶۳؛ ۲۳/۹ و ۴۱۴؛ ۴۹۸/۱۰)، دو خبر در خصوص علم امام حسین علیه السلام به اشارات قرآن و گریه آسمان بر شهادت وی (همان، ۱۰۰/۹؛ ۱۶۲/۱۰) و دو خبر در رابطه با خداترسی امام سجاد علیه السلام (همان، ۲۲۶/۲؛ ۴۲۶/۸) ذکر کرده است.

علاوه بر ذکر منقبت ائمه اهل بیت علیهم السلام، تفسیر خود را به روایات ایسبب مستند کرده است؛ از جمله دو روایت از حضرت فاطمه (س) (همان، ۳۷۹/۲؛ ۳۳۱/۵)، هفت مورد از امام حسن علیه السلام (همان، ۴۶۱/۱، ۶۵۲، ۶۸۱)^۲، نه مورد از امام حسین علیه السلام (همان، ۳۱۹/۱، ۳۲۰، ۶۸۱)^۳، چهارده مورد از امام سجاد علیه السلام (همان، ۵۹۳/۲)^۴، شش مورد از امام باقر علیه السلام (همان، ۳۹۸/۳)^۵، چهل مورد از امام صادق علیه السلام (همان، ۸/۱، ۳۹، ۶۸۱)^۶، یک مورد از امام کاظم علیه السلام (همان، ۱۹۸/۵) و چهار مورد از امام رضا علیه السلام (همان، ۲۸/۱)^۷ نقل روایت کرده است.

۱. در تفسیر منسوب به ابن عربی نیز تمامی یادکردهای امیرالمؤمنین، مربوط به حضرت علی علیه السلام است (برای نمونه،

نک: کاشانی، ۲۵/۱ و ۱۱۷؛ ۳۲۴/۲) که می‌تواند الهام گرفته از کشف الاسرار باشد.

۲. برای موارد بیشتر نک: میبیدی، ۳۸۹/۲، ۴۷۳؛ ۱۹۰/۷ و ۵۴/۹.

۳. برای موارد بیشتر نک: همان، ۳۶۶/۴؛ ۱۰۶/۵، ۳۶۹؛ ۵۴/۹، ۲۸۹ و ۱۸۹/۱۰ و ۲۳۹.

۴. برای موارد بیشتر نک: همان، ۵۸/۵، ۳۲۰، ۵۴۴؛ ۷۰۶؛ ۳۳/۷؛ ۴۶/۸، ۴۹، ۴۲۶؛ ۴۰۵/۹؛ ۱۸۹/۱۰، ۲۱۱، ۲۳۷، ۲۶۷.

۵. برای موارد بیشتر نک: همان، ۱۷۵/۵؛ ۴۴/۶ و ۳۶۲؛ ۱۸۹/۱۰ و ۵۲۴.

۶. برای موارد بیشتر نک: همان، ۴۸، ۴/۲، ۵۱، ۸۹، ۳۸۹؛ ۲۱/۳، ۲۶، ۷۰، ۹۴، ۳۷۸، ۷۷۸؛ ۱۰۷/۴؛ ۴۴۵؛ ۵۸/۵، ۲۱۰، ۲۶۴، ۲۸۲، ۳۰۴، ۵۰۴، ۵۶۰، ۵۹۱؛ ۶۲۵؛ ۲۰۰/۶؛ ۳۸/۷؛ ۱۱۷؛ ۱۸۷/۸؛ ۴۰۳، ۴۲۵؛ ۲۰/۹، ۲۵۲، ۳۵۳.

۷. ۳۹۷، ۴۹۹؛ ۱۸۹/۱۰، ۵۲۴، ۵۲۶ و ۶۳۷.

برای موارد بیشتر نک: همان، ۳۴۸/۲؛ ۱۸۹/۱۰، ۵۷۷.

با توجه به این مستندات، می‌توان گفت هر چند برخی از روایات نقل شده از ائمه اطهار علیهم‌السلام مخالف با سنت معتبر و دیدگاه شیعه است و یقیناً از ایسبب نقل نشده است؛ اما اشاره به این اقوال ذیل تفاسیر آیات متعدد آن هم از یک سنی مذهب، قابل توجه است. از این موارد می‌توان نتیجه گرفت که اهل بیت علیهم‌السلام از منظر میبیدی، دارای مقام والا و از احترام خاصی برخوردار هستند و از این جهت نسبت به برخی از اهل سنت که از ذکر فضایل و روایات آنها خودداری می‌کنند، برتری دارد.

در این راستا گفتنی است هر چند میبیدی در کتاب خود، از شیعه با واژه رافضی یاد کرده است (این واژه سه بار در سراسر کتاب تکرار شده است: نک: همان، ۳۴۷/۱؛ ۱۹۶/۳ و ۵۴۱-۵۴۲)، اما از انتساب‌ها به روشنی برمی‌آید که مقصود او از این واژه، غلات شیعه است؛ همان که در کتاب‌های ملل و نحل، این چنین از آن یاد شده است: «هؤلاء هم الذين غلوا في حق أئمتهم حتى أخرجوهم من حدود الخليقة، و حكموا فيهم بأحكام الإلهية، فرما شبهوا واحدا من الأئمة بالإله، و ربما شبهوا الإله بالخلق» (شهرستانی، ۲۰۳/۱). برای نمونه میبیدی این اعتقاد را به رافضیان نسبت می‌دهد که برای علی علیه‌السلام، سبب خداوندی قائل هستند و جایگاه ایسبب را در حد و اندازه خداوند می‌دانند (میبیدی، ۱۹۶/۳). بر همین مبنا او رافضیان را با مسیحیان منحرف که عیسی علیه‌السلام را پسر خداوند و حتی بالاتر از آن می‌پندارند، همسان می‌پندارد (همانجا).

۳-۲. مرادسنجی روایات علوی در تفسیر کشف الاسرار

چنانکه اشاره شد، میبیدی همانند بسیاری از عالمان اهل سنت همچون ابن ابی الحدید، گرایش بسیار زیادی به حضرت علی علیه‌السلام دارد و تأثیر زیادی از ایسبب گرفته است. از این رو ذیل تفسیر خود به گونه‌های مختلفی از روایات علوی پرداخته است. روایات علوی کشف الاسرار را می‌توان در سه دسته متصور شد. دسته اول روایاتی است که حضرت علی علیه‌السلام از حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل قول کرده‌اند (برای نمونه نک: میبیدی، ۵۵۵/۱؛

۲/۲۹۸). در این موارد حضرت علی علیه السلام به منزله یکی از ناقلین روایت نبوی به شمار می‌روند. دسته دوم نیز روایاتی است که دیگر صحابه، درباره علی علیه السلام نقل کرده‌اند. از جمله آنکه میبیدی از قول ابن عباس، آیه ۸ سوره انسان «وَيَطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا» را در سبب امیرالمؤمنین علی علیه السلام و خاندان وی ذکر می‌کند (همان، ۳۱۹/۱۰). یا در جایگاهی دیگر، از قول ابن عمر، سه خصوصیت همسری او با فاطمه علیها السلام، پرچمداری او در روز خیبر و آیه نجوی را از جمله فضایل و امتیازات علی علیه السلام قلمداد کرده است (همانجا، ۲۱/۱۰). گفتنی است با عنایت به شاخص بودن حضرت علی علیه السلام در میان صحابیان، روایات درباره ایسبب از سوی معاصرانش نسبت به صحابه دیگر، از فراوانی بیشتری برخوردار است.

دسته سوم نیز روایات شخص امیرالمؤمنین، علی علیه السلام است که میبیدی ذیل تفسیر آیات به آنها استناد کرده است. این دسته از روایات به دلیل امام و حجت بودن امیرالمؤمنین علی علیه السلام از منظر امامیه و صحابه بودن وی از منظر اهل سنت از اهمیت بالایی برخوردار هستند؛ چرا که اکثر قریب به اتفاق اهل سنت، آراء تفسیری صحابه را به منزله اثر دانسته و آن را فرائد و با ارزش‌تر از اجتهاد آنها در تفسیر به شمار می‌آورند (برای اطلاع بیشتر نک: آهنگران و موسویان، ۲۶۳-۲۸۰). شایان ذکر است مقصود از روایات علوی در این مقاله، دسته اخیر، یعنی کلیه سخنانی است که شخص علی علیه السلام در مقام توضیح آیه‌ای بیان فرموده‌اند.

۳- بسامد روایات علوی در کشف الاسرار

در تفسیر کشف الاسرار، فراوان از روایات علوی استفاده شده است. با مطالعه و کاوش در این تفسیر تعداد ۱۹۸ روایات علوی یافت شد. این روایات را می‌توان در سه دسته «اعتقادی، عبادی و اخلاقی»، «قرآنی و تفسیری»، «عرفانی، سیاسی و مرتبط با علم و سیره» تقسیم‌بندی کرد. همچنین مجموع حکایات و داستان‌هایی که از علی بن ابی‌طالب علیه السلام در کشف الاسرار آمده، بالغ بر ۱۳ حکایت است، و در کل ۳۷۷ بار نیز نام علی بن

ابی طالب علیه السلام به صورت علی بن ابی طالب، امیرالمؤمنین و ابوالحسن ذکر شده است. در جدول زیر علاوه بر دسته‌بندی بسامد روایات علوی، به نحوه یادکرد میبیدی به حضرت علی علیه السلام نیز اشاره شده است.

جدول شماره ۱: دسته‌بندی بسامد روایات علوی

دسته بندی بسامد روایات علوی	موضوع اصلي	تعداد روایات	نحوه یادکرد علی <small>علیه السلام</small>
۱- روایات اعتقادی، عبادی، اخلاقی	روایات اعتقادی	۴۲ مورد	علی (۲۷ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۸ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۷ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین (۱ مرتبه)
	روایات عبادی	۲۸ مورد	علی (۱۴ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۱۱ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۲ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین (۱ مرتبه)
	روایات اخلاقی	۲۶ مورد	علی (۱۳ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۸ مرتبه)
۲- روایات قرآنی و تفسیر لغوی - ادبی	تفسیر قرآن	۲۶ مورد	علی (۱۱ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۸ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۴ مرتبه)؛ علی مرتضی (۳ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (۱ مرتبه)
	سبب نزول آیات	۱۴ مورد	علی (۹ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۳ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۲ مرتبه)
	تاریخ قرآن	۹ مورد	علی (۳ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۳ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۲ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (۱ مرتبه)
	فضائل السور	۵ مورد	علی بن ابی طالب (۳ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۲ مرتبه)
	نحوه قرائت قرآن	۳ مورد	علی (۳ مرتبه)

روایات درباره علم	۱۰ مورد	علی (۲ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۶ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۲ مرتبه)
روایات عرفانی	۶ مورد	امیرالمؤمنین علی (۴ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۱ مرتبه)؛ علی (۱ مرتبه)
روایات سیاسی	۱۰ مورد	علی (۷ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۲ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۱ مرتبه)
روایات سیره نبوی و علوی	۱۸ مورد	علی (۱۰ مرتبه)؛ علی بن ابی طالب (۴ مرتبه)؛ امیرالمؤمنین علی (۲ مرتبه)؛ علی مرتضی (۲ مرتبه)

روایات: عقاب، سیاسی و مرتبط با علم و سیره

۳-۱. مقایسه بسامد روایات علوی با روایات خلفای ثلاثه

اهمیت بهره‌برداری از روایات علوی در تفسیر کشف الاسرار، زمانی نمایان‌تر می‌شود که به بسامد روایت خلفای سه‌گانه نیز توجه داشت. در این رابطه، نتایج زیر به دست آمد:

الف) میبیدی در ۲۲۴ مورد به خلیفه اول ابوبکر، اشاره کرده است. بررسی‌ها نسبی می‌دهد، از میان این تعداد، حدود ۱۲۳ مورد بدون ذکر روایت، صرفاً به نحوه قرائت قرآن توسط ابوبکر و جمع دیگری از قاریان اشاره شده است (برای نمونه نک: میبیدی، ۱/۷۳۴). تنها در ۱۰۱ مورد، سخن خود را به نقل قول ابوبکر مستند کرده است (برای نمونه نک: میبیدی، ۱/۴۱)؛ ۳۹/۲؛ ۱۰/۳). کاوش در این موارد نیز روشن می‌سازد که مستندهای میبیدی به ابوبکر، در مواضع شبه‌افکن و بنیادین نیست و بیشتر به نقل داستان از سوی وی اختصاص دارد.

ب) میبیدی، از عمر خلیفه دوم نیز در ۱۹۷ مورد نقل روایت کرده است (برای نمونه نک: میبیدی، ۱/۲۴؛ ۲/۳۸؛ ۳/۱۴). قابل توجه آنکه میبیدی در چندین موضع، به روایاتی اشاره کرده که در آن عمر بن خطاب، مورد سرزنش قرار می‌گیرد؛ برای نمونه در جریان مخالفت با از دنیا رفتن پیامبر ﷺ از سوی ابوبکر (میبیدی، ۲/۳۹۹ و ۳۰۰) و یا در جایگاهی دیگر، با جمله «تکلتک امک یا عمر اما تری وجه رسول الله ﷺ یتلون؟» توسط عبدالله بن ثابت، خادم رسول الله سرزنش می‌شود (میبیدی، ۷/۴۰۷).

ج) در مورد عثمان، خلیفه سوم تنها در ۱۹ مورد نقل قول به ثبت آمده است (برای نمونه میبیدی، ۱/۵۸؛ ۲/۳۸۹؛ ۳/۱۵).

۴- موضوع شناسی روایات علوی در کشف الاسرار

پس از ذکر بسامد روایات علوی، نوبت به موضوع بندی این روایات می رسد، در این بخش ضمن اشاره به موضوعات اصلی روایات علوی، به موضوعات فرعی و ریز موضوعات هر روایت نیز اشاره می شود. شایان ذکر است در برخی از موارد، چند روایت دارای یک موضوع مشترک بودند، از این رو، در این بخش، صرفاً به ذکر موضوع اکتفا شده است و در بخش اعتبارسنجی (نک: ادامه اثر)، به ذکر تمام روایات پرداخته شده است.

۴-۱. موضوع شناسی روایات اعتقادی، عبادی، اخلاقی

دسته اول روایات علوی کشف الاسرار، مربوط به روایات اعتقادی، عبادی، اخلاقی است. مجموع روایات در این سه بخش، ۹۶ روایت است. از این تعداد، ۴۲ مورد در زمینه روایات اعتقادی، ۲۸ مورد با درون مایه عبادی، ۲۶ مورد در رابطه با اخلاق فردی و اجتماعی است. ریز موضوعات روایات این بخش در جدول زیر به نمایش گذاشته می شود.

جدول شماره ۲: موضوع بندی روایات اعتقادی، عبادی و اخلاقی

موضوع اصلی	موضوع فرعی	موضوع روایات
روایات اعتقادی	توحید	۱- عدم امکان شناخت کامل پروردگار؛ ۲- معنای صمد؛ ۳- تسبیح پروردگار؛ ۴- نفی یأس از خدا؛ ۵- ارزش و بزرگی خداوند
	نبوت	۱- رفع تهمت از حضرت داوود <small>عليه السلام</small> و دفاع از عصمت انبیاء؛ ۲- عهد تمام انبیا برای یاری محمد <small>صلى الله عليه وآله</small> ؛ ۳- وجود پیامبری سیاه پوست
	معاد	۱- تفاوت خواب و مرگ؛ ۲- تأکید و یادآوری علی <small>عليه السلام</small> ، بر مرگ و قیامت؛ ۳- مثالی برای سریع الحساب بودن؛ ۴- ورود به عرصه قیامت؛

<p>۵- توجه به دنیا و آخرت در کنار هم؛ ۶- سرنوشت فرزندان مؤمنین و مشرکین؛ ۷- سختی عذاب جهنم؛ ۸- بهره‌گیری از نعمات خداوند در طلب آخرت؛ ۹- کیفیت محسوس شدن مؤمنان؛ ۱۰- پاک شدن ظاهری و باطنی قبل از ورود به بهشت؛ ۱۱- شکافته شدن آسمان از علائم قیامت؛ ۱۲- عزت و ذلت الهی؛ ۱۳- عقوبت زناکاران در روز قیامت؛ ۱۴- مشمولین نعمت حسنی؛ ۱۵- سرنوشت فرزندان مؤمنین و مشرکین؛ ۱۶- قبض روح مؤمن؛ ۱۷- شک در عذاب قبر و قیامت؛ ۱۸- لزوم محاسبه امت محمد ﷺ در قیامت</p>		
<p>۱- مفهوم قضا و قدر؛ ۲- امداد غیبی به اهل حق و شکست اهل باطل؛ ۳- خصوصیات اولیای خدا؛ ۴- بر حق بودن یک فرقه از بین فرق مختلف؛ ۵- اثر ایمان در قلب مؤمن و اثر نفاق در قلب منافق؛ ۶- فلسفه آفرینش ابلیس؛ ۷- ارتباط مستقیم ایمان و وسوسه ابلیس؛ ۸- نعمات الهی؛ ۹- مسجدالحرام؛ ۱۰- ایمان ابوطالب؛ ۱۱- لعن کردن ستاره زهره و انتساب گناه به فرشتگان</p>	<p>دیگر باورهای اعتقادی</p>	
<p>۱- کیفیت نماز علی <small>علیه السلام</small>؛ ۲- احکام قرائت نماز؛ ۳- آداب نماز شب؛ ۴- آمین بعد از حمد در نماز؛ ۵- شرایط برگزاری نماز جمعه؛ ۶- بدعت نماز تراویح به جماعت</p>	<p>نماز</p>	
<p>۱- احکام مجوس و جزیه، صلح با مجوس؛ ۲- فضیلت جهاد و شهدا</p>	<p>جهاد</p>	
<p>۱- براءت از مشرکین در حج؛ ۲- معنای ایام معلومات در مناسک حج</p>	<p>حج</p>	
<p>۱- احکام امر به معروف و نهی از منکر؛ ۲- احکام زکات و گنج؛ ۳- احکام قضاوت بین زن و شوهر؛ ۴- حکم قصاص در سنت پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>؛ ۵- احکام نوشتن وصیت نامه؛ ۶- ادای دین قبل از ادای وصیت؛ ۷- فلسفه روزه گرفتن در ایام البیض؛ ۸- استغفار؛ ۹- سرنوشت معصیت لواط؛ ۱۰- احکام قصاص؛ ۱۱- احکام طهارت؛ ۱۲- چگونگی توزین کالا؛ ۱۳- معرفی اسحات پانزده‌گانه؛ ۱۴- احکام شطرنج.</p>	<p>دیگر احکام</p>	<p>روایات عبادی</p>

<p>۱- خصوصیات انسان ریاکار؛ ۲- نفاق و چاپلوسی؛ ۳- تظاهر به پارسایی از روی ریا و متناسب بودن پاداش عمل و نیت انسان؛ ۴- عدم وابستگی به دنیا؛ ۵- خصوصیات دنیا؛ ۶- وسعت دنیا، زنگ خطری برای انحراف؛ ۷- توجه به آسایش روانی در کنار عبادت؛ ۸- سعادت اخروی در گرو استفاده درست از دنیا؛ ۹- قدرت تواضع (مورد اول)؛ ۱۰- تلاش برای حفظ نعمت‌ها بوسیله شکر کردن؛ ۱۱- امید به غفران الهی، سنگین بودن گناه شرک و کفر؛ ۱۲- آداب سوارکاری؛ ۱۳- توجه به نظافت منزل؛ ۱۴- دلخوش نکردن به ظواهر دنیا</p>	<p>روایات اخلاق فردی</p>	<p>روایات اخلاقی</p>
<p>۱- ادای امانت؛ ۲- حسن خلق، ضامن حفظ دین؛ ۳- صبر و گذشت؛ ۴- دوستی و اتحاد؛ ۵- مهمان نوازی؛ ۶- محبت بین زن و شوهر و حسن خلق؛ ۷- هدیه‌ای به زن مطلقه علاوه بر مهریه؛ ۸- قرض الحسنه</p>	<p>روایات اخلاق اجتماعی</p>	

۴-۲. موضوع‌شناسی روایات قرآنی و تفسیر لغوی - ادبی

در دسته دیگر، روایات قرآنی و تفسیر لغوی - ادبی قرار دارد. در این دسته که نسبت به موضوعات دیگر از بسامد بالاتری برخوردار است، ۵۷ فراوانی دارد که از این تعداد ۲۶ بسامد در زمینه تفسیر لغوی و ادبی آیات، ۱۴ مورد در رابطه با سبب نزول آیات، ۹ مورد با موضوع تاریخ قرآن، ۵ مورد در زمینه فضائل السور و ۳ مورد در زمینه نحوه قرائت قرآن استناد شده است. ریز موضوعات این بخش نیز در جدول زیر قابل مشاهده است.

جدول شماره ۳: موضوع‌بندی روایات قرآنی و تفسیر لغوی- ادبی

موضوع اصلی	موضوع روایات
تفسیر ادبی- لغوی	<p>۱- تفسیر واژه «حسنه» در آیات ۸۹ و ۹۰ سوره نمل؛ ۲- تفسیر الصَّراطِ الْمُسْتَقِيمِ؛</p> <p>۳- تفسیر ماهیت روح در آیه «یَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ»؛ ۴- تفسیر و شناخت فقرا و مساکین در آیه ۶۰ سوره توبه؛ ۵- تفسیر آیات ۱ تا ۴ سوره ذاریات؛ ۶۷- توضیح «تَصْرِيْفِ الرِّيَّاحِ»؛ ۷- تفسیر آیه ۳۰ سوره شوری علی‌بن‌ابی‌طالب؛ ۸- تفسیر آیه ۲۶ سوره یونس؛ ۹- تفسیر ثانیه آیه ۳۹ سوره رعد؛ ۱۰- تفسیر البحر المسجور؛</p> <p>۱۱- تفسیر آیه ۹ سوره القیامه؛ ۱۲- تفسیر آیات ۱۵ و ۱۶ سوره تکویر؛ ۱۳- تفسیر آیه ۲۰۱ سوره بقره؛ ۱۴- تفسیر «الْأَخِلَاءُ» در آیه ۶۷ سوره زخرف؛ ۱۵- تفسیر کلمه تقوی در آیه ۲۶ سوره فتح؛ ۱۶- تفسیر «الْوَسِيلَةَ» به توسل به محمد ﷺ و اهل بیت او؛</p> <p>۱۷- تفسیر «ثُمَّ اسْتَقَامُوا» در آیه ۳۰ سوره فصلت؛ ۱۸- تفسیر «أَذْبَارَ السُّجُودِ» در آیه ۴۰ سوره ق؛ ۱۹- تفسیر مکر در آیه ۴۶ سوره ابراهیم؛ ۲۰- تفسیر حروف مقطعه «طسم»؛ ۲۱- توضیح و تفسیر نسب و صهر؛ ۲۲- توضیح و تفسیر کلمه هباء در آیه ۲۳ سوره فرقان؛ ۲۳- تفسیر «فَارَ التُّورُ»؛ ۲۴- تفسیر عقل؛ ۲۵- تفسیر آیه ۲ سوره کوثر.</p>
سبب نزول آیات	<p>۱- سبب نزول آیه ۴۳ سوره اعراف؛ ۲- سبب نزول آیه ۳۳ سوره انعام؛ ۳- سبب نزول آیه ۱ سوره ممتحنه؛ ۴- سبب نزول «دَارَ الْبُؤَارِ»، در آیه ۲۸ سوره ابراهیم؛</p> <p>۵- سبب نزول آیه ۹۳ سوره مائده؛ ۶- سبب نزول آیات ۶۳ تا ۷۵ سوره فرقان؛</p> <p>۷- سبب نزول (اهل الذکر)؛ ۸- سبب نزول آیه ۴۷ سوره حجر؛ ۹- سبب نزول «أُذُنٌ وَاِئِبَّةٌ» در آیه ۱۲ سوره الحاقه؛ ۱۰- سبب نزول آیه ۱۵ سوره احقاف؛ ۱۱- سبب نزول کلمه «العادیات» در سوره عادیات .</p>
تاریخ قرآن	<p>۱- داستان اصحاب کهف از زبان علی <small>عليه السلام</small>؛ ۲- داستان اصحاب رس؛ ۳- داستان ذوالقرنین؛ ۴- محل نزول سوره توحید؛ ۵- محل نزول سوره عنکبوت؛ ۶- مکان مقبره هود؛ ۷- شناخت یاجوج و ماجوج؛ ۸- حکایت مرگ هارون.</p>
فضائل السور	<p>۱- فضیلت بسم الله سوره نساء؛ ۲- فضیلت آیت الکرسی؛ ۴- فضیلت سوره انعام؛ ۵- فضیلت سوره توحید.</p>
نحوه قرائت قرآن	<p>۱- بررسی اختلاف قرائت در «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ» در آیه ۱۹ سوره ابراهیم؛ ۲- ذکر «سبحان ربی الاعلی» همراه با قرائت سوره اعلی؛ ۳- بررسی اختلاف قرائت در «لقد علمت» در آیه ۱۰۲ سوره اسراء.</p>

۳-۴. موضوع شناسی روایات عرفانی، سیاسی و مرتبط با علم و سیره

دسته سوم مربوط به روایات عرفانی، سیاسی و احادیث مرتبط با حوزه سیره و همچنین علم و حکمت است. این دسته شامل ۴۴ روایت است که از این تعداد، ۱۰ مورد در زمینه روایات مرتبط با علم و حکمت، ۶ مورد با درون‌مایه عرفانی، ۱۰ مورد در رابطه با سیاست و ۱۸ مورد به سیره نبوی و علوی مربوط است. ریز موضوعات این بخش نیز در جدول زیر قابل مشاهده است.

جدول شماره ۴: موضوع‌بندی روایات عرفانی، سیاسی و مرتبط با علم و سیره

موضوع اصلی	موضوع روایات
روایات مرتبط با علم و حکمت	۱- ماندگاری و ارزش تلاش علما؛ ۲- مسئولیت سنگین علما؛ ۳- خطر از دست دادن دانشمندان در جامعه؛ ۴- نقش حکمت در زنده نگه داشتن قلوب (مورد اول)؛ ۵- تأثیر باورهای پیشگویانه و مبتنی بر فلک بر زندگی؛ ۶- پشتکار، شرط رسیدن به موفقیت؛ ۷- رعد و برق؛ ۸- خوراکی شفابخش؛ ۹- خدشه بر علم علی <small>علیه السلام</small> .
روایات عرفانی	۱- درویشی؛ ۲- سختی تحمل هجران؛ ۳- توجه به علت العلیل (مقام فنا).
روایات سیاسی	۱- جنگیدن با اهل بغی (مورد اول)؛ ۲- قریشی بودن؛ از شروط خلافت؛ ۳- وفات پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> ؛ ۴- جایگاه ایمانی ابوبکر و عمر.
روایات سیره نبوی و علوی	۱- توجه دادن پیامبر به ایام الله؛ ۲- توصیه به هدایت در جهاد به جای گرفتن غنیمت؛ ۳- آیه نجوا؛ ۴- مقام علمی حضرت علی <small>علیه السلام</small> ؛ ۵- انفاق علی <small>علیه السلام</small> و جوانمردی او؛ ۶- نخستین واردشوندگان به بهشت؛ ۷- لذت از عبادت؛ ۸- سوگندهای حضرت علی <small>علیه السلام</small> ؛ ۹- سنت سوگند برای اطمینان از صحت حدیث؛ ۱۰- رد شمس؛ ۱۱- نهراسیدن از مرگ و شجاعت.

۵- اعتبارسنجی استنادهای میبیدی به روایات حضرت علی علیه السلام

قبل از پرداختن به این بحث لازم است به این نکته اشاره شود که اندیشمندان مسلمان به منظور اعتبارسنجی روایات و یافتن صحت و سقم احادیث، دو راهکار اعتبارسنجی

خارجی (نقد سندی) و اعتبارسنجی داخلی (نقد متنی) را مد نظر داشته‌اند. بررسی سندی حدیث، بخشی از ارزیابی حدیث را تشکیل می‌دهد؛ به طوری که ضعف آن، می‌تواند قرینه‌ای برای ناستواری حدیث تلقی گردد. اما با عنایت به فراوان بودن روایات تفسیری ضعیف‌السند برای کنار گذاشتن آن، نیازمند دلایل محکم‌تری از جمله نقد متن هستیم. برخی از مهمترین ملاک‌های اعتبارسنجی و ارزیابی احادیث، عرضه مضمون آنها بر منابع و معیارهای قطعی معرفت دینی از جمله قرآن کریم، روایات معتبر و دانسته‌های مسلم تاریخی و همچنین استدلال‌های عقلی و اجماع علما می‌باشد. علامه معرفت از جمله صاحب‌نظرانی است که بررسی سندی روایات را کارآمد ندانسته و بویژه در احادیث تفسیری، به بررسی محتوای روایت نیز پافشاری می‌کند (نک: معرفت، ۱/ مقدمه). از نظر وی محتوای روایتی که با ظاهر قرآن، سنت قطعی، عقل و علم قطعی مخالفتی نداشته باشد، روایت محفوف به قرینه به‌شمار آمده و قابل قبول است. در غیر این صورت، مردود ارزیابی می‌شود (همان). علامه طباطبایی نیز همین روش را برای تقویت روایات ضعیف در حوزه تفسیر به‌کار بسته است (برای نمونه نک: طباطبایی، ۱۸/۱ و ۲۳).

در پژوهش حاضر ضمن در نظر گرفتن ملاک‌های احتجاج به احادیث ضعیف در حوزه تفسیر، به مسأله انطباق روایت با اصول و معارف مذهب امامیه نیز توجه داشته است. بنابراین مراد از اعتبارسنجی در این پژوهش عبارت است از ارزیابی و بررسی استنادات علوی کشف‌الاسرار، از حیث موافقت با ظاهر قرآن، سنت قطعی، عقل، علم قطعی و انطباق با اصول و معارف مذهب امامیه. از این‌رو، روایات موافق با ملاک‌های یاد شده را «مقبول» و مخالف آن را «مردود» می‌نامد. در ادامه، نتیجه بررسی صورت گرفته به صورت مختصر خواهد آمد (برای اطلاع بیشتر از جزئیات، نک: دهقانی، سراسر فصل دوم).

۵-۱. اعتبارسنجی روایات اعتقادی، عبادی و اخلاقی

براساس ملاک‌های برشمرده شده، از مجموع ۹۶ روایتی که در بخش روایات اعتقادی،

عبادی و اخلاقی در تفسیر کشف الاسرار وجود دارد، ۸۴ روایت مقبول و ۱۲ روایت مردود ارزیابی شد. بسامد روایات مقبول در این بخش عبارتند از ۳۵ روایت با درون‌مایه اعتقادی، ۲۵ بسامد با موضوع عبادی و ۲۴ مورد در زمینه اخلاقی.

بسامد روایات مردود نیز عبارتند از ۷ روایت در زمینه اعتقادی، ۳ مورد در حوزه عبادی و ۲ مورد در حوزه اخلاق. برای نمونه‌ای از این دست باید به حدیث «عن النعمان بن بشیر تلا علی عليه السلام ليلة هذه الآیة: «إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» قال: انا منهم و ابوبکر و عمر و عثمان و طلحة و الزبیر و سعد و عبدالرحمن بن عوف منهم، ثم اقيمت الصلاة فقام علیّ یجرّ رداءه، و هو یقول: «لا یسمعون حسیسها» یعنی صوتها اذا نزلوا منازلهم فی الجنة» (میبیدی، ۳۱۵/۶)، اشاره کرد که به دلایل زیر مردود است: ضعف سند (جعفری، ۲۰۵)، تعارض با دیگر روایات سبب نزول (حویزی، ۴۶۰/۳) و هم‌پایه دانستن سبب اخروی کسانی چون طلحه و زبیر که با حضرت علی عليه السلام جنگیده و کشته شدند با آن حضرت. (برای موارد بیشتر، نک: دهقانی، فصل دوم).

جدول شماره ۵: اعتبارسنجی روایات اعتقادی، عبادی و اخلاقی

موضوع اصلی	موضوع فرعی	تعداد روایت	مقبول/مردود	موضوع روایات
روایات اعتقادی	توحید	۶ مورد	مقبول (۶ مورد)	عدم امکان شناخت کامل پروردگار
			مردود (۰ مورد)	معنای صمد تسبیح پروردگار (مورد اول) تسبیح پروردگار (مورد دوم) نفی یأس از خدا ۶. ارزش و بزرگی خداوند
	نبوت	۳	مقبول (۳ مورد)	رفع تهمت از حضرت داوود <small>عليه السلام</small> و دفاع از

۱. نعمان بن بشیر نقل می‌کند: «علی عليه السلام شب هنگام این آیه را تلاوت کرد و گفت: من و ابوبکر و عمر و عثمان و طلحه و زبیر و سعد و عبدالرحمن بن عوف جزو این افراد هستیم، سپس نماز خوانده شد و علی همان‌طور که ردایش را بر زمین می‌کشید بلند شد و گفت: آنها کمترین صدایی از جهنم نخواهند شنید (آیه ۱۰۲ سوره انبیاء) به این معنا که هنگامی که در منازل سبب در بهشت قرار گرفتند صدای جهنم را نخواهند شنید».

موضوع اصلی	موضوع فرعی	تعداد روایت	مقبول/مردود	موضوع روایات
		مورد	مردود (۰ مورد)	عصمت انبیاء عهد تمام انبیا برای یاری محمد ﷺ ۳. وجود پیامبری سیاه پوست
	معاد	۱۹ مورد	مقبول (۱۴ مورد)	تفاوت خواب و مرگ تأکید و یادآوری علی <small>علیه السلام</small> ، بر مرگ و قیامت مثالی برای سریع الحساب بودن ورود به عرصه قیامت توجه به دنیا و آخرت در کنار هم (مورد اول) توجه به دنیا و آخرت در کنار هم (مورد دوم) سرنوشت فرزندان مؤمنین و مشرکین سختی عذاب جهنم بهره‌گیری از نعمات خداوند در طلب آخرت کیفیت محشور شدن مؤمنان پاک شدن ظاهری و باطنی قبل از ورود به بهشت شکافته شدن آسمان از علائم قیامت عزت و ذلت الهی ۱۴. عقوبت زناکاران در روز قیامت
			مردود (۵ مورد)	مشمولین نعمت حسنی سرنوشت فرزندان مؤمنین و مشرکین قبض روح مؤمن شک در عذاب قبر و قیامت ۵. لزوم محاسبه امت محمد ﷺ در قیامت
	دیگر باورهای اعتقادی	۱۴ مورد	مقبول (۱۲ مورد)	مفهوم قضا و قدر امداد غیبی به اهل حق و شکست اهل باطل خصوصیات اولیای خدا بر حق بودن یک فرقه از بین فرق مختلف (مورد اول) بر حق بودن یک فرقه از بین فرق مختلف (مورد دوم)

موضوع اصلی	موضوع فرعی	تعداد روایت	مقبول/مردود	موضوع روایات
	مجموع	۲۸	مقبول (۲۵ مورد)	احکام نوشتن وصیت نامه (مورد اول) احکام نوشتن وصیت نامه (مورد دوم) ادای دین قبل از ادای وصیت فلسفه روزه گرفتن در ایام البیض استغفار سرنوشت معصیت لواط احکام قصاص احکام طهارت چگونگی توزین کالا معرفی اسحات پانزده گانه احکام شطرنج (مورد اول) احکام شطرنج (مورد دوم)
		مورد	مردود (۳ مورد)	
روایات اخلاقی	روایات اخلاقی فردی	۱۷ مورد	مقبول (۱۶ مورد)	خصوصیات انسان ریاکار نفاق و چاپلوسی تظاهر به پارسایی از روی ریا و متناسب بودن پاداش عمل و نیت انسان عدم وابستگی به دنیا (مورد اول) عدم وابستگی به دنیا (مورد دوم) خصوصیات دنیا وسعت دنیا، زنگ خطری برای انحراف توجه به آسایش روانی در کنار عبادت سعادت اخروی در گرو استفاده درست از دنیا قدرت تواضع (مورد اول) قدرت تواضع (مورد دوم) تلاش برای حفظ نعمت‌ها بوسیله شکر کردن (مورد اول) تلاش برای حفظ نعمت‌ها بوسیله شکر کردن (مورد دوم)

موضوع اصلی	موضوع فرعی	تعداد روایت	مقبول/مردود	موضوع روایات
				امید به غفران الهی، سنگین بودن گناه شرک و کفر آداب سوارکاری توجه به نظافت منزل
			مردود (۱ مورد)	دلخوش نکردن به ظواهر دنیا
	روایات اخلاق اجتماعی	۹ مورد		ادای امانت حسن خلق، ضامن حفظ دین (مورد اول) حسن خلق، ضامن حفظ دین (مورد دوم) صبر و گذشت دوستی و اتحاد مهمان نوازی محبت بین زن و شوهر و حسن خلق هدیه‌ای به زن مطلقه علاوه بر مهریه
			مردود (۱ مورد)	قرض الحسنه
مجموع		۲۶ مورد	مقبول (۲۴ مورد)	
			مردود (۲ مورد)	

۵-۲. اعتبارسنجی روایات قرآنی و تفسیر لغوی - ادبی

براساس ملاکهای یاد شده از مجموع ۵۸ روایتی که در بخش روایات قرآنی و تفسیر لغوی- ادبی است، ۴۶ مورد روایت مقبول و ۱۲ مورد مردود ارزیابی شد. بسامد روایت مقبول این بخش عبارتند از ۲۶ روایت مرتبط با تفسیر لغوی- ادبی، ۷ روایت در ارتباط با سبب نزول آیات، ۶ روایت با موضوع تاریخ قرآن، ۵ روایت در رابطه با فضائل السور و ۲ روایت در ارتباط با نحوه قرائت قرآن.

همچنین ۱ روایت با موضوع تفسیر لغوی- ادبی، ۷ مورد در رابطه با سبب نزول، ۳ بسامد با موضوع تاریخ قرآن و ۱ روایت در رابطه با نحوه قرائت قرآن مردود ارزیابی شد. برای نمونه‌ای از این دست باید به حدیث «یروی عن علی رضی الله عنه قال: النَّحْرُهَا هُنَا وَضَعُ

الیدین فی الصلوه علی النحر» (میبدی، ۶۳۸/۱۰) اشاره کرده که افزون بر ضعف سند، با سبب نزول مشهور آن در تضاد است (برای موارد بیشتر، نک: دهقانی، فصل سوم).

جدول شماره ۵: اعتبارسنجی روایات قرآنی و تفسیر لغوی و ادبی

موضوع اصلی	تعداد روایت	مقبول / مردود
تفسیر قرآن	مقبول (۲۶ مورد)	تفسیر واژه «حسنه» در آیات ۸۹ و ۹۰ سوره نمل تفسیر الصَّراطِ الْمُسْتَقِيمِ (مورد اول) تفسیر الصَّراطِ الْمُسْتَقِيمِ (مورد دوم) تفسیر ماهیت روح در آیه «یسئلونک عن الروح» تفسیر و شناخت فقرا و مساکین در آیه ۶۰ سوره توبه تفسیر آیات ۱ تا ۴ سوره ذاریات توضیح «تَصْرِيفِ الرِّيحِ» تفسیر آیه ۳۰ سوره شوری علی بن ابی طالب تفسیر آیه ۲۶ سوره یونس تفسیر ثانیه آیه ۳۹ سوره رعد تفسیر البحر المسجور (مورد اول) تفسیر البحر المسجور (مورد دوم) تفسیر آیه ۹ سوره القیامه تفسیر آیات ۱۵ و ۱۶ سوره تکویر تفسیر آیه ۲۰۱ سوره بقره تفسیر «الْأَخْلَاءُ» در آیه ۶۷ سوره زخرف تفسیر کلمه تقوی در آیه ۲۶ سوره فتح تفسیر «الْوَسِيلَةَ» به توسل به محمد ﷺ و اهل بیت او تفسیر «ثُمَّ اسْتَقَامُوا» در آیه ۳۰ سوره فصلت تفسیر «أَذْبَارَ السُّجُودِ» در آیه ۴۰ سوره ق تفسیر مکر در آیه ۴۶ سوره ابراهیم تفسیر حروف مقطعه «طسم» توضیح و تفسیر نسب و صهر توضیح و تفسیر کلمه هباء در آیه ۲۳ سوره فرقان

موضوع اصلی	تعداد روایت	مقبول / مردود
		تفسیر «فَارَ التَّنُورُ» تفسیر عقل
	مردود (۱ مورد)	تفسیر آیه ۲ سوره کوثر
سبب نزول آیات	مقبول (۷ مورد)	سبب نزول آیه ۴۳ سوره اعراف سبب نزول آیه ۳۳ سوره انعام سبب نزول آیه ۱ سوره ممتحنه سبب نزول «دَارَ الْبُورِ»، در آیه ۲۸ سوره ابراهیم سبب نزول آیه ۹۳ سوره مائده (مورد اول) سبب نزول آیه ۹۳ سوره مائده (مورد دوم) سبب نزول آیات ۶۳ تا ۷۵ سوره فرقان
	مردود (۷ مورد)	سبب نزول (اهل الذکر) سبب نزول آیه ۴۳ سوره اعراف (مورد دوم) سبب نزول آیه ۴۷ سوره حجر سبب نزول «أَذُنٌ وَاعِيَةٌ» در آیه ۱۲ سوره الحاقه سبب نزول آیه ۱۵ سوره احقاف سبب نزول کلمه «العادیات» در سوره عادیات (مورد اول) سبب نزول کلمه «العادیات» در سوره عادیات (مورد دوم)
تاریخ قرآن	مقبول (۶ مورد)	داستان اصحاب کهف از زبان علی <small>عَلَيْهِ السَّلَامُ</small> داستان اصحاب رس داستان ذوالقرنین محل نزول سوره توحید محل نزول سوره عنکبوت مکان مقبره هود
	مردود (۳ مورد)	شناخت یأجوج و مأجوج حکایت مرگ هارون (مورد اول) حکایت مرگ هارون (مورد دوم)
فضائل السور	مقبول (۵ مورد)	فضیلت بسم الله سوره نساء (مورد اول) فضیلت بسم الله سوره نساء (مورد دوم) فضیلت آیت الکرسی

موضوع اصلی	تعداد روایت	مقبول / مردود
		فضیلت سوره انعام فضیلت سوره توحید
	مردود (۰ مورد)	--
نحوه قرائت قرآن	مقبول (۲ مورد)	بررسی اختلاف قرائت در «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ» در آیه ۱۹ سوره ابراهیم ذکر «سبحان ربی الاعلی» همراه با قرائت سوره اعلی
	مردود (۱ مورد)	بررسی اختلاف قرائت در «لقد علمت» در آیه ۱۰۲ سوره اسراء
مجموع	۵۸ مورد	مقبول (۴۶ مورد)
		مردود (۱۲ مورد)

۳-۵. اعتبارسنجی روایات عرفانی، سیاسی و مرتبط با علم و سیره

دسته سوم که مربوط به روایات عرفانی، سیاسی و احادیث مرتبط با حوزه سیره و همچنین علم و حکمت است، شامل ۳۷ روایت مقبول و ۸ روایت مردود می‌باشد. در این بین ۹ روایت با درون مایه علم و حکمت، ۶ روایت با موضوع عرفانی، ۹ روایت با موضوع سیاسی و ۱۳ مورد در ارتباط با سیره، اعم از سیره علوی و نبوی، مقبول ارزیابی شد.

همچنین بر اساس ملاک‌های یاد شده، ۱ روایت با درون مایه علم و حکمت، ۱ روایت با موضوع سیاسی و ۵ روایت در حوزه سیره نبوی و علوی مردود ارزیابی شد. برای نمونه‌ای از این دست باید به روایت «یروی عن علی بن ابی طالب علیه السلام و غیره: انَّ البِرْقَ مَخَارِيقٌ مِنَ النَّارِ فِی اَیْدِی الْمَلَائِكَةِ تُزَجَّرُ بِهَا السَّحَابُ» اشاره کرد (میبیدی، ۱۷۳/۵) که افزون بر آنکه منبع و مصدري ندارد، با گزاره‌های قطعی علمی در تضاد می‌باشد (برای موارد بیشتر، نک: دهقانی، فصل چهارم).

جدول شماره ۷: اعتبارسنجی روایات عرفانی، سیاسی و مرتبط با علم و سیره

موضوع اصلی	تعداد روایت	مقبول/مردود
روایات مرتبط با علم و حکمت	مقبول (۹ مورد)	ماندگاری و ارزش تلاش علما مستولیت سنگین علما خطر از دست دادن دانشمندان در جامعه نقش حکمت در زنده نگه داشتن قلوب (مورد اول) نقش حکمت در زنده نگه داشتن قلوب (مورد دوم) تأثیر باورهای پیشگویانه و مبتنی بر فلک بر زندگی پشتکار، شرط رسیدن به موفقیت رعد و برق خوراکی شفابخش
	مردود (۱ مورد)	خدشه بر علم علی <small>عليه السلام</small>
روایات عرفانی	مقبول (۶ مورد)	درویسب (مورد اول) درویسب (مورد دوم) درویسب (مورد سوم) درویسب (مورد چهارم) سختی تحمل هجران توجه به علت العلل (مقام فنا)
	مردود (۰ مورد)	--
روایات سیاسی	مقبول (۹ مورد)	جنگیدن با اهل بغی (مورد اول) جنگیدن با اهل بغی (مورد دوم) جنگیدن با اهل بغی (مورد سوم) جنگیدن با اهل بغی (مورد چهارم) قریشی بودن؛ از شروط خلافت (مورد اول) قریشی بودن؛ از شروط خلافت (مورد دوم) وفات پیامبر <small>صلى الله عليه وآله</small> (مورد اول) وفات پیامبر <small>صلى الله عليه وآله</small> (مورد دوم) وفات پیامبر <small>صلى الله عليه وآله</small> (مورد سوم)
	مردود (۱ مورد)	جایگاه ایمانی ابوبکر و عمر

موضوع اصلی	تعداد روایت	مقبول/مردود
روایات سیره نبوی و علوی	روایات نبوی	۱. توجه دادن پیامبر به ایام الله (مورد ۱)
	روایات علوی	۲- توصیه به هدایت در جهاد به جای گرفتن غنیمت (مورد اول) ۲- توصیه به هدایت در جهاد به جای گرفتن غنیمت (مورد دوم)
روایات سیره نبوی و علوی	روایات علوی	۱. آیه نجوا (مورد اول) ۲. آیه نجوا (مورد دوم) ۳. آیه نجوا (مورد سوم) ۴. آیه نجوا (مورد چهارم) ۵. مقام علمی حضرت علی <small>علیه السلام</small> ۶. انفاق علی <small>علیه السلام</small> و جوانمردی او ۷. نخستین واردشوندگان به بهشت ۸. لذت از عبادت ۹. سوگندهای حضرت علی <small>علیه السلام</small> (مورد اول) ۱۰. سوگندهای حضرت علی <small>علیه السلام</small> (مورد دوم) ۱۱. سنت سوگند برای اطمینان از صحت حدیث (مورد اول) سنت سوگند برای اطمینان از صحت حدیث (مورد دوم)
	مردود (مورد ۳)	۱. رد شمس (مورد اول) ۲. رد شمس (مورد دوم) ۳. نهراسیدن از مرگ و شجاعت

نتایج مقاله

۱- ابوالفضل رشیدالدین میبیدی در تفسیرنویسی خود، به مستندات فراوانی اشاره کرده است. در این میان حجم استنادها به حضرت علی علیه السلام و تأکید بر روی نظرات آن جناب، قابل توجه و نسبت از تأثیر و کشش میبیدی، به عنوان یک عالم سنی مذهب، به امیرالمؤمنین علیه السلام دارد.

۲- پربسامدترین موضوعات در استنادهای میبیدی به روایات حضرت علی علیه السلام از قرار زیر است: موضوعات قرآنی و تفسیری (۵۸)، اعتقادی (۴۳)، عبادی (۲۸)، اخلاقی (۲۶)، سیره نبوی و علوی (۱۸)، روایات سیاسی (۱۰)، روایات درباره علم و حکمت (۱۰) و روایات عرفانی (۶).

۳- براساس آنچه کاوش شد، اکثر قریب به اتفاق استنادهای میبیدی به حضرت علی علیه السلام، در نوبه ثانیه، دیده می‌شود. از مجموع ۱۹۶ روایت، ۱۷۳ روایت در نوبه ثانیه و تنها ۲۳ روایت در نوبه ثالثه به ثبت آمده است.

۴- در بسیاری از یادکردها، به ترجمه فارسی روایت بسنده شده و از ذکر اصل حدیث به زبان عربی، خودداری شده است؛ این موضوع افزون بر آنکه اعتبارسنجی را با چالش مواجه می‌کند، در پاره‌ای موارد در انتقال آموزه نیز ناتوان بوده است.

۵- شیوه رایج میبیدی، نقل بدون سلسله اسناد روایت است. از همین رو با مصدربایی، منبع برخی از روایات یافت شد. از منابع پرتکرار باید به الکشف و البیان تعلیمی اشاره کرد که در آن کتاب نیز در غالب موارد، سند حدیث ذکر نشده است؛ تعداد عبارات مشابه به قدری است که می‌توان گفت الکشف و البیان، یکی از منابع اصلی نگارش کشف الاسرار بوده است.

۶- بسیاری از روایات مورد استناد میبیدی از مرویات حضرت علی علیه السلام، در متون حدیثی شیعه و اهل سنت وجود دارد. از این رو، محفوف به قرائن است و می‌تواند مورد پذیرش قرار گیرد؛ اما تعداد اندکی روایت نیز از منظر علم الحدیث شیعه، مردود است. اگر بخواهیم از عدد و رقم استفاده کنیم، از مجموع ۱۹۸ روایت علوی در کشف الاسرار، تعداد ۱۶۷ روایت، مقبول و ۳۱ روایت مردود ارزیابی می‌شود.

کتابشناسی

۱. قرآن کریم
۲. آهنگران، محمدرسول، ربانی موسویان، علی، «بررسی حجیت آراء صحابه براساس دیدگاه اهل سنت»، پژوهش نامه علوم حدیث تطبیقی، سال ۷، شماره ۱۳.
۳. ابراهیمی مهر، عباسعلی و فرح‌بخش، محمدجواد، نقد و بررسی مصادیق اهل بیت پیامبر ﷺ در تفسیر کشف‌الاسرار میبدی، قم: چهارمین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، ۱۳۹۷ ش.
۴. افشار، ایرج، یادگارهای یزد: معرفی ابنیه تاریخی و آثار باستانی، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۴۸ ش.
۵. امیری طلب، امیر، جایگاه و مکتب اهل بیت ﷺ در تفسیر کشف‌الاسرار میبدی، انتشارات آلتین، ۱۳۹۷ ش.
۶. تستری، سهل بن عبدالله، تفسیر، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۲۳ ق.
۷. ثروتیان، بهروز، مجید صدقی مهر، علی ﷺ در تفسیر کشف‌الاسرار، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری فرجام جام جم، ۱۳۸۶ ش.
۸. ثعلبی، احمد بن محمد، الکشف و البیان عن تفسیر القرآن، به کوشش ابن عاشور، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۲۲ ق.
۹. جلالی پندری، یدالله، زندگی، آثار، آراء و عقاید میبدی، در مجموعه یادنامه ابوالفضل رشیدالدین میبدی. قم: بنیاد باقرالعلوم، ۱۳۷۸ ش.
۱۰. جعفری، یعقوب، سیمای امام علی ﷺ در قرآن: ترجمه کتاب شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، قم، ۱۳۸۱ ش.
۱۱. حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله، کشف الظنون عن أسامی الکتب و الفنون، بیروت: دار إحياء التراث العربی، بی‌تا.
۱۲. حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق.
۱۳. خاتمی، احمد، بهره کشف‌الاسرار از گفتار و کردار علی ﷺ، پژوهش‌های نهج‌البلاغه شماره ۱۳ و ۱۴، ۱۳۸۴ ش.
۱۴. دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش.
۱۵. دهقانی فیروزآبادی، وحیده، «تحلیل محتوا و اعتبار سنجی استناد به روایات علوی در تفسیر کشف‌الاسرار میبدی»، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، رشته علوم قرآن و حدیث، دانشگاه میبد، ۱۴۰۱ ش.
۱۶. دینوری، عبدالله بن محمد، تفسیر ابن وهب المسمی الواضح فی تفسیر القرآن الکریم، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۲۴ ق.
۱۷. رکنی، محمد مهدی، لطایفی از قرآن، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵ ش.
۱۸. همو، جلوه‌های تشیع در تفسیر کشف‌الاسرار، یزد: مؤسسه انتشارات یزد، ۱۳۷۴ ش.
۱۹. روزبهان بقلی، عرائس البیان فی حقائق القرآن، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۲۰۰۸ م.
۲۰. سیوطی، جلال الدین، معترك الأقران فی إعجاز القرآن، بیروت: دار الفکر العربی، بی‌تا.
۲۱. شهرستانی، محمد، الملل و النحل، به کوشش محمد بدران، قم: انتشارات شریف رضی، ۱۳۶۴ ش.
۲۲. صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، تهران: فردوس، ۱۳۶۷ ش.
۲۳. فاکر میبدی، محمد، «احمد میبدی و تفسیر کشف‌الاسرار»، نامه میبد. ش ۲. صص ۶۶-۷۵، ۱۳۸۰ ش.
۲۴. قشیری، ابوالقاسم عبدالکریم، لطائف الاشارات، به کوشش ابراهیم بسیونی، قاهره: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۲۰۰۰ م.
۲۵. کاشانی، عبدالرزاق، التأویلات (تفسیر منسوب به ابن عربی)، به کوشش عبدالوارث محمد علی، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۲۲ ق.
۲۶. ملک ثابت، مهدی، یادنامه ابوالفضل رشیدالدین میبدی، مجموعه مقالات، کنگره بزرگداشت میبدی، یزد: انتشارات نیکو روش، ۱۳۷۹ ش.
۲۷. مهدوی، بتول و گنابادی، علی. بازتاب سیمای امام علی ﷺ در کشف‌الاسرار میبدی. زنجان: هشتمین همایش بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران، ۱۳۹۲ ش.
۲۸. مهدوی، سیدمحمد. علی در کشف‌الاسرار. تهران: انتشارات سید محمد مهدوی، ۱۳۹۵ ش.
۲۹. میبدی، ابوالفضل رشیدالدین. کشف‌الاسرار و عدةالابرار. به اهتمام علی اصغر حکمت. تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۱ ش.